1906 „Молла Нәсрәддин“ мәчмуәсинин 40 иллийи 1946

УНУДУЛМАЗ ХАТИРӘ

Мән Тифлис кимназиясында охуяркән бир мүддәт бурада, Чәлил Мәммәдгулузадәнин аиләсиндә яшадығым үчүн өзүмү хошбахт һесаб эдирәм.

Яхшы ядымдадыр. Чәлил Мәммәдгулузадәнин кабинети янындакы гаранлыг отаг емәк отағы олмагла бәрабәр, журналын бүкүлдүйү вә почтая верилмәк үчүн һазырландығы отаг иди. Бу отагда Чәлил Мәммәдгулузадәнин гызы Мунәввәр, бачысы оғлу Әдил Кәнкәрли, мән вә бир ики йолдаш журналы айры-айры гатлар, энсиз кағыза бүкәр, адресләрини доғрайыб япышдырар вә беләликлә абунәчиләрә көндәрмәк үчүн һазырлаярдыг. Бир ахшамда биз, беш-алты тәләбә, бу иши көрүб гуртарардыг вә сәһәр мәктәбә кедән заман бу нүсхәләри һаммал дalында почтая көндәрирдик.

Журналын адресләри мәни чох марагландырарды: мән онлары япышдыра-япышдыра охуярдым вә анчаг мәктәбдә чоғрафия дәрсиндә өйрәндийим узаг харичи шәһәрләрин адларыны чох заман бурада көрәрдим. Москва, Уфа, Газан, Һәштәрхан шәһәрләри илә янашы Тәбриз, Теһран, Хой, Истанбул, Трабзон, Әрзурум, Бомбай, Кәлкәттә, Искәндәриййә, Гаһирә шәһәрләринин адына тез-тез раст кәләрдим.

«Молла Нәсрәддин» журналындан мәнә ән парлаг вә унудулмаз бир хатирә галмышдыр ки, о да 1911-чи илин баһарында бөйүк Сабирин Тифлисә кәлиб бир мүддәт Чәлил Мәммәдгулузадәнин мәнзилиндә олмасыдыр.

Биз Сабири узагдан узаға яхшы таныйыр вә чох севирдик. Онун журналда чыхан һәр бир шеирини әзбәрләмәк вә учадан охумаг бизим үчүн ән фәрәһли бир мәшғәлә иди. Лакин бөйүк шаири көрмәмишдик. Ону көрәндән вә бир мүддәт онунла бир ердә яшадыгдан сонра, биз ону даһа артыг севдик, ялныз бөйүк бир шаир кими дейил, әйни заманда мүгәддәс вә улви бир инсан кими севдик. О заман һөрмәтли шаиримизә «Сабир әми» дейәрдик. О, сәһәр еринддән дуруб шүшәбәндә гоюлмуш мәрмәр әл-үз юяна яхынлашанда, биз онун үз дәсмалыны кәтирмәйә чумардыг. Ким дәсмалы тез кәтирсәйди, өзүнү хошбахт сайр вә Сабир әминин янында дуруб бахар вә сонра һөрмәтлә дәсмалы она верәрди. Ағыр хәстәлийинә вә пәришан һалына бахмаяраг, Сабир әми күлә-күлә дәсмалы алар вә зарафата башларды.

Бөйүк Сабирдән сөз дүшмүшкән, буну да гейд эдим ки, Чәлил Мәммәдгулузадәнин кабинетиндә ятан Сабир, сәһәр емәк отағына чыхыб, орадан шүшәбәндә, әл үзүнү юмаға кедәркән, чох вахт бу отагда даянарды. Бурада ону иһатә эдиб мәһәббәт долу көзләрини она тикән ушагларын бириндән бир пәрчә кағыз вә бир гарандаш истәрди вә аяг үстә кағыза дөрт сәтр шеир язарды.

Бу дөрт сәтрлик шеир, онун Бакы гәзетләринә көндәрдийи одлу тазиянәләри иди ки, бунлары биз бир нечә күн сонра Бакыдан алдығымыз гәзетләрин сәһифәләриндә охуярдыг.

Молла Нәсрәддин журналынын нәшри илк нөмрәдән сон дәрәчә мунтәзәм гурулмушду. Журналын рәссамлары мәрһум Оскар Иванович Шмерлинг вә Роттер, Чәлил Мәммәдгулузадәнин тапшырыглары илә журналын дөрт сәһифәси үчүн шәкил чәкәрди. «Гейрәт» мәтбәәсинин мүрәттибләри дә дөрт сәһифәнин материалларыны йығарды вә беләликлә журнал һәр һәфтә тә'хирә дүшмәдән чапдан чыхыб абунәчиләрә көндәриләрди.

Биринчи ил, доггуз айын әрзиндә журналын 39 нөмрәси бурахылды. Икинчи ил (1907) 52 нөмрә әвәзинә анчаг 49 нөмрә чыха билмишди. Чүнкү чар һөкумәтинин

әмри илә журнал июн айында үч һәфтәлийә бағланмышды. Сонраки ики илин әрзиндә журнал даһа бөйүк шөһрәт тапмыш, абунәчиләрини чох артырмыш вә мадди чәһәтдән мөһкәмләнмишди. Һәтта 1909-чу илдә журнал сәккиз сәһифә әвәзинә 12 сәһифә бурахылмаға башламышды ки, бу сәһифәләрин муәййән һиссәси хүсуси э'ланлар үчүн айрылмышды.

1909-чу ил «Молла Нәсрәддин» журналынын ән парлаг дөврүнү тәшкил эдир. 1910-чу илдән э'тибарән исә журнал енә 8 сәһифә чыхмаға башлайыр вә онун нәшриндә интизамын позулдуғу мүшаһидә эдилир. Бу ил 52 нөмрә әвәзинә журналын анчаг 42 нөмрәси чыхыр, чүнкү сентябрын 22-синдән ноябрын 13-нә гәдәр журнал нәшр олунмур вә редакция бу барәдә һеч бир изаһат вермир. 1911-чи илдә исә журналын анчаг 47 нөмрәси чыхмышдыр. Үмумиййәтлә 1911-чи ил «Молла Нәсрәддин» журналы үчүн ән ағыр ил олмушду. Бөйүк шаир Сабирин сон ики кичик шеири журналын 9(22) март тарихли 10-чу нөмрәсиндә дәрч эдилмиш вә бир нечә ай сонра исә журналын 20 июл (2 август) тарихли 20-чи нөмрәсиндә Сабирин вәфаты охучулара билдирилмишди.

Бу илдән э'тибарән «Молла Нәсрәддин» журналы яваш-яваш сөнмәйә башлайыр. 1912-чи илдә журнал анчаг март айына гәдәр бир нечә нөмрә бурахыр. 1913-чү илдән журнал Әлигулу Нәчәфова тапшырылыр.

«Молла Нәсрәддин» журналында «Чүвәллағы бәй» имзасы илә язан Әлигулу Нәчәфов Гәмкүсар Сабирин тә'сири алтында етишмиш гүввәтли сатирик шаирләрдән бири иди.

1917-чи ил ингилабындан сонра «Молла Нәсрәддин» журналынын икинчи мәрһәләси башланыр ки, бу да хүсуси бир мәгаләнин мөвзуну тәшкил эдир, чүнкү бу 2-чи мәрһәләдә Чәлил Мәммәдгулузадә өз журналы илә бамбашга бир дөврдә вә мүһитдә фәалиййәт көстәрмишдир. Азәрбайчан халгынын ичтимаи фикир тарихиндә хүсуси ер тутан «Молла Нәсрәддин» журналыны биз инди дә лазыми дәрәчәдә өйрәнмәмишик вә лайигинчә гиймәтләндирмәмишик, десәк сәһв этмәрик. Бу журналы биз анчаг бундан сонра өйрәнмәли олачағыг вә бу шәрәфли ишдә бизим габагчыл язычы, тәнгидчи, тарихчи вә әдәбиййатшүнасларымыз яхындан иштирак этмәлидирләр.

ӘЗИЗ ШӘРИФ.

БӨЙҮК ИРАДӘ

«Молла Нәсрәддин»и тәбиәт өзү ятратды, заманә өзү ятратды».

Чәлил Мәммәдгулузадә

☆

Бәли, ону заманә ятратды, рузкар етишдирди. Лакин о, инчә нәвазишләр, сәмими охшайышлар, шәфгәт вә гайғыларла бөйүмәди. О, әзабла дирчәлди. Әзиййәтлә бой атды. Һәлә дүняя көз ачмадан онун гәлбини үмидсизлик, инкарлыг алмышды.

«Үмидвар ола биләрдикми ки, мәчмуәмизә чамаат рәғбәт көстәрәчәкләр? Хейир, үмидвар ола билмәздик вә кәләчәк бизим үчүн гаранлыг иди. Бу барәдә өз дост вә ашнамыздан да бизә әлә бир үрәк-дирәк верән олмурду».

Лакин Молла әми ирадәсизләрә, горхаглара гулаг асмады, ялныз әсрин «йүксәл!» дейән сәсинә гулаг асды.

Пул йох иди, тапды. Кағыз йох иди, дүзәлтди. Мүрәттиб йох иди, өзү голларыны чирмәйиб субһә кими машын доландырды.

«Молла Нәсрәддин»ин дузлу вә ширин дилли бир шаирә чидди эһтияҹы вар иди. Амма һаны belә бир шаир?! Мейданда олан шаирләрин тәнгид, күлкү шe'ри язмаға билмәррә мейли йох иди, чохлары һәлә гәзәл, гәсидә нөвһә вә мәрсийә язырдылар. Нә этмәли? Молла Әми өзү әлинә гәләм алыб гафийә ахтармаға, шеир язмаға башлады...

«Молла Нәсрәддин» яранды. Лакин мә'лумларын һимайәдары вә хейирхаһы, зүлмәтләрә ишыг кәтирән Молла әминин күләр үзлә гаршылаян чох аз иди. Доғрудур, ағыл вә камал саһиби, элм вә сәнәт досту оланлар ону тәбрик эдиб алгышладылар, она һәмрә'й чыхдылар, әтрафына топлашыб онунла мәсләк вә гәләм йолдашы олдулар; лакин «Молла Нәсрәддин»и дәйәнәклә, нифрәтлә, лә'нәтлә гаршылаянлар, һәр ан ону «сәнкисар этмәйә» һазыр оланлар даһа бөйүк бир орду тәшкил эдирдиләр. Ону сусдурмаға чалышанлар даһа чох иди. Мирзә Чәлилин хатыратында охуюруг:

«Мә'лумдур ки, «Молла Нәсрәддин»ин ән бөйүк нишанкаһы... э'ян вә әшраф илә мүбаризә вә голчомагларын габағыны алмаг иди. Белә мүбаризәни мүсәлман чамаатынын ичиндә отура-отура, о вахтлар апармаг мүмкүн дейил иди Сәни һаман ердә сәнкисар эдәрдиләр. Онунчүн каһдан бир мәчмуәдә арыныи ювасына чөп узаданда, күрчү мәһәлләсинин бир хәлвәт ериндә (Тбилисидә—М. Ә.) кизләнирдим вә арыларын һирсинин ятмағына мунтәзир олурдум. Нечә ки, мәсәлән, Бакы гочулары, Бакыдан Тифлисә кәлиб мәни ахтарыб тапа билмәдиләр. Нечә ки, әрвад мәсәләсинә даир икинчи илин нөмрәсиндә бир мәгалә дәрч эдән күнү мәнә мүәккид сифариш кәлди ки, күчәйә чыхмайым, чүнкү Шейтанбазарда дүканлар бағланыб вә мүсәлман чамааты күчәләрә чәм олуб мәни ахтарырлар».

«Молла Нәсрәддин»ин кетдийи йолларда тиканларын сайы-һесабы йох иди. Бу һәмин тиканлар иди ки, вахтилә бөйүк мүтәфәккир Һәсәнбәй Зәрдабинин «Әкинчи»синин дә аягларына батыр вә ону йолдан этмәк истәйирди.

«Әкинчи»ни яры йолда гойдулар, онун фәряд эдән дилини сусдурдулар, өзүнү чилайи-вәтән этдиләр. Лакин «Молла Нәсрәддин» өз шанлы сәләфинин руһуну әһя этди, мәсләкини яшатды вә өз әзминдә мөһкәм дуруб һеч бир тәнгирдән, тәһдиддән, тәзйигдән горхмады, чәкинмәди. О, дүшмәнинә гәләбә чалды.

«Гулагларыны тутуб гачанлар, гачағы ердә узагдан дуруб мәчмуәмизә һәрдән бир бахырдылар да вә о арада языланлары вә орада карикатур суратиндә чәкилмиш өз шәкилләринин көрәндә гаһ-гаһ чәкиб күлүрдүләр дә. Һәрчәнд күләндән сонра лә'нәт дә охуюрдулар. Вә һәр чәнд нифрәт дә эләйирдиләр вә бу лә'нәт вә бу нифрәтдән сонра енә күлүрдүләр» (Ч. Мәммәдгулузадә—«Әсәрләри», II чилд, сәһ. 509).

Бу гәзәбли күлүшләр, бу одлу нифрәтләр ичәрисиндә нә гәдәр шәфа веричи һәгигәтләр кизләнмиш иди! «Молла Нәсрәддин»и «самавар алышығы» эдә-эдә нә гәдәр «нөкәрләр» айылмыш, сайыг дүшмүшдү! Онун ачы тәнгидләри нә гәдәр адамы ширин мейвәләрә наил этмишди!

Бу тә'сири, бу файданы кениш халг күтләси анламамыш дейилди. Баягдан «хорхор ятан» вә я ениҹә һәрәкәтә кәлән «мүсәлман гардашлар», чох чәкмәди ки, Молла Әми илә үлфәт бағладылар, онун һавадары, хейирхаһы олдулар. «Молла Нәсрәддин»ин шөһрәти дағлар, чайлар ашыб өлкәләрә кечди, чәми аләмә яйылды. Шәрг онун ашиги олду. Молла Әми өзүнә Сабир, Әбдүррәһимбәй, Әли Нәзми, Мәммәд Саид Ордубади, Әзим Әзимзадә кими яр-йолдаш тапды. Онун әтрафыны бүрүмүш олан бир сүрү истибдад вә чәһаләт гаракүруһу Молла Әми илә бачармаз олдулар. Чар нөкәрләри, кенерал губернаторлары дәфәләрлә «Молла Нәсрәддин»и бағламаг әмри вердиләр, илан тинәтли э'ян-әшраф дәфәләрлә «Молла Нәсрәддин» һаггында бөһтанлар яйдылар, мәчмуәнин нөмрәләри дәфәләрлә мүсадирә олунду, шаири чәримә эдилди. Мәһкәмәйә верил...

Тбилиси гәза мәһкәмәсинин 14 ... 1914-чү ил тарихли һөкмүндә бу сәтрләрә раст кәлирик: «Гәрар верилди: Иран ... лайәтинин Нахчыван шәһәри әһалиси... муттәһим Чәлил Мәһәммәдгулузадә Гу... Оғлу илә Әли Гулу Нәчәфову чинайәт ... чәлләсинин 1001, 14 9, 41-чи маддәләри ... 84-чү маддәсинин 3-чү бәнди мөчиби... һәр бирини 200 манат нәгд чәзая ... этмәли. Әдәмәк имканы олмадығы тәгдирдә, онлары ики ай һәбс этмәли... «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин 20 вә 21-чи нөмрәләрини тәләф этмәли».

«Молла Нәсрәддин» бу чәримәни ... эдәди.

Анчаг бир мәсәлә вар ки, бүтүн бу ... бәә хәрчләриндән, кағыз пулундан вә ... римәләрдән бәһс эдиркән, белә бир с... ортая чыхыр: бу васаит «Молла Нәс... дин»ә һарадан иди? Бу суалын ... чох марагдыр.

Мадди-игтисади чәһәтдән чох ... олан, һөкумәтдән исә тәзйиг вә тә'гиб... башга бир шей көрмәйән «Молла Нәс... дин» наширләри бир тәрәфдән хош... идиләр ки, онларда мөһкәм бир ирадә ... иди; мәчмуә йолунда һеч бир тәдбир... чәтинликдән кери дурмайыб чүрбәчүр ... лир үсулларына мүрачиәт эдирдиләр. Бу... дан әлавә онларын бүтүн бу чарпышма... да, бу чәнкү чидалда сәмими, фәдакар ... мәсләкдашлары вар иди: Мирзә Чәлил... һәят йолдашы Һәмидәханым.

Һәмидәханым чох мәдәни вә азачыг ... лы бир аиләнин өвлады иди. Атасы, «Т... рихи-Гарабағ» адлы мәшһур китабын ... әллифи Әһмәдбәй Чаваншир иди. «Мо... Нәсрәддин»и өз баласы кими севән Һәми... ханым онун давамы, бөйүмәси үгр... әлиндән кәлән мадди вә мә'нәви ... әсиркәмирди.

Демәли, «Молла Нәсрәддин» там мә'... да э'тибарлы вә бачарыглы әлләрдә и... Одур ки, о, бүтүн фәалиййәтдән мәһру... йотлардән алны ачыг вә зәфәрлә чых... О, азәри халгынын вә үмумиййәтлә Ш... элләринин ичтимаи-сияси интибаһында, ... дәни тәрәггисиндә бөйүк ишләр ... «Мәзәли», «Тути», «Бабайи-Әмир» ... «Молла Нәсрәддин» балалары ет... Юмор вә сатира әдәбиййатымызда ән ... жанрлардан олду. Мәммәд Һади ки... мантиклар белә «Молла Нәсрәддин»... ту вә пәрәстишкары олдулар; она ... лар, тә'рифләмәләр яздылар, «Фүюзат»... доктору Әлибәй Һүсейнзадә белә «Мо... Нәсрәддин»ин дилиндән данышыркән, ... дилә һәсрәтини кизләдә билмәди вә ... язырсыныз. Ачыг язмағы да бачармаг ... зымдыр»—дейә «Молла Нәсрәддин»ә ... либәсини э'тираф этмәли олду.

«Молла Нәсрәддин» реалист әдәби... мызын йүксәлишиндә, ана дилимизин ... лынмасында, вә хүсусән ичтимаи шу... инкишафында бөйүк бир мәктәб иди. ... мәктәб ки, онун мүдиринин, мүәллим... нин вә тә'лим-тәрбийәләринин ады азәри халгы... вә үмумиййәтлә Шәрг элләринин үрәй... әзиз бир ад кими әсрләр бою яшаячаг, ... мәктәб ки, онун вердийи элм, камал, ... рифәт дәрси, онун көстәрдийи ... йолллар даима өз мө'тәбәрлийини вә ... тини сахлаячагдыр.

М. ӘЗ...

«Молла Нәсрәддин» журналынын мүһәррирләриндән (солдан) Әли Гулу Гәмкүсар, М. Ә. Сабир, Ә. Һагвердиев, М. С. Ордубади. Әли Нәзми вә Әзим Әзимзадә.

„Молла Нәсрәддин“ тәбриздә

Кечән әсрин әввәлләриндә «Күлүстан» вә ону тә'гиб эдән «Түркмәнчай» фачиәләри вәтәнимизин әзәмәтли тарихи вәһдәтини алт-үст эдәндән сонра, халгымыза үз верән бөйүк дәрдин сәнәтдә бәдии ифадәси нәтичәси олараг, енчә шеиримиздә гәриб вә яныглы ней наләсинә бәнзәр атәшли бир мөвзу яранды:

Парчаланмыш үрәйин дәрди!..

Русия чарлығы, ити дишли крепостнойчу феодаллар вә Иран шаһәншаһлығы, сойғунчу—барбар әрбаблар өзләринин гулдурлуг вә таланчылыг сиясәтләрини раһәтчә вә маниәсиз һәята кечирмәк ниййәтилә, ислам шәргинин инадкар, дөйүшкән вә исте'дадлы бир халгы олан 7—8 милйонлуг Азәрбайчан халгыны парчаламаг, одлар юрдуна сағалмаз бир яра вурмағы гәрара алмышлары.

Онсуз да шеиримизин дәрди аз дейилди. Сөз сәнәтимиздә о вахта гәдәр вәтәнимизин дүчар олдуғу сайсыз-һесабсыз тарихи әдаләтсизликләрдән одлу, яныг дастанлар ачан «Шәби һичран» муғамлары һәлә дә яшайырды. Лакин дәһа чох дөзүмү олан инчәсәнәтимиз үчүн, бу дәрд онларын һамысындан бөйүк, һамысындан ағыр олду. Аз-чох Вагифлә күлүмсәмәйә вә һәятә бир көнүл хошлуғу илә бахмаға башлаян шеиримиз тәзәдән гәм либасыны кейди. Шаирләримиз өзләри үчүн тәзәдән «Мәчнун шаһ» ләгәбини интихаб этдиләр:

Арпа чайы ашды дашды
Сел Сараны алыб гачды.
Сүрмә көзлү, гәләм гашлы,
Апарды селләр Сараны...

Биз азад вә хошбахт мүасирләр үчүн бәдбахт әчдадымыза үз верән бу тарихи фачиәни дәрчәдә дуймаг чох чәтиндир. «Лачынлар ойлағы», «тәрланлар ювасы» «гәм элинә» чеврилмишди. Тәкчә буну хәялә кәтирмәк кифайәтдир ки, «Күлүстан» вә «Түркмәнчай» фыртынасында, баласы суларда гәрг олан, аилә вә әгрәбасындан айры дүшән, ялныз бир «Хан чобаны» дейил, бүтүн бир эл иди. Бәли бу эл фәрядынын сәнәтдә әкс олунмасы нәтичәси иди ки, пикбин Вагифдән дәрс алан Закирә, өз арзусу вә амалы хилафына олараг, устадынын шеирләринә кәскин контрастлар яратмаг талеи нәсиб олмушду:

Дүн дүшду күзарым ярын күйинә,
Дәрди-гәм чөһрәсин алыбды көрдүм.
Сорушдум әһвалын чаваб вермәди
Көзләри яш илә долубду көрдүм...
Аһү зар чәкмәкдән йох олур вары,
Айинәсин тутмуш меһнәт гүбары.
Әййами хәзанә дөнүб баһары
Саралыб күл рәнки, солубду көрдүм...

Бу да «Апарды селләр Сараны» наләсинин башга бир шәкли иди. Үчдибин Шаһбази илә Шуша тәрланы бир-бириндән айры салынмыш, анчаг онларын гәлби бир дөйүнүрдү. Вагифдән дәрс алыб Закир кими язан вә «әл гәзасындан башына чүнунлуг тачы гоян» шаирләрин сайы чох иди.

Онларын һамысы әлинә гәләм аланда көзләринин габағында Араз кәлиб даяныр, әсрин чошгун селләри туфан гопарыр, ана вәтәнин рәмзи олан гәләм гашлы Азәрбайчан көзәли ганлы суларда гәрг олур, ону хилас этмәйә әл чатмыр. Шаир шеиричи мүлаһизә йох, өз гәлбинин ганы илә язмаға башлайыр:

Кедин дейин хан чобана,
Кәлмәсин бу ил Муғана,
Муған батыб наһаг гана!
Апарды селләр Сараны...

Вәтәнин гәфләтән алдығы яра илк әввәл һиссләрә тә'сир этмишди вә бу шеир инчиләри дә тәсадүфи вә күчлү бир ягғынын доғурдуғу илк чошгун, атәшли һиссләрин, һейрәт вә мә'юсиййәтин, фәряд вә әнинләрин, гәзәб вә нифрәтин бәдии ифадәси иди...

Чох чәкмәди ки, бу илк рүбаби гәзәбләрин далынча әдәбиййатымызда халг дүһасы, билик, ағыл вә зәка өзүнүн бүтүн әзәмәтилә һәрәкәтә кәлди. Даһи мүтәфәккиримиз Мирзә Фәтәли Ахундов өзүнүн мәшһур фәлсәфи мәктубларыны язды. Шәргин бу мисилсиз китабынын чаны, руһу нә иди?

Енә парчаланмыш үрәйин дәрди!..

Әслиндә бу садәчә бир китаб дейил, бөйүк бир үсян иди вә һәр шейдән әввәл Азәрбайчан халгына рәва көрүлән тарихи әдаләтсизликләрә гаршы күчлү бир үсян иди.

Мирзә Фәтәлидән сонраки әсрдә әдәбиййатымызда шәргин икинчи бөйүк үсяныны вә Азәрбайчанын икинчи бөйүк китабыны Чәлил Мәммәдгулузадә ятратды. Бу китаб букүн 40 иллийини кечирдийимиз «Молла Нәсрәддин»—иди.

Әдаләт, инсаниййәт, азадлыг вә демократия дейә һайгыран сәси илә бүтүн мәдәни дүняда шөһрәт тапан «Молла Нәсрәддин» өз әтрафына Сабир, Әбдүррәһимбәй, Әли Нәзми, Мәммәд Саид вә сонралар Чәфәр Чаббарлы кими тәрәггипәрвәр сәнәткарлар топлады. Мүбариз, үсянкар Молланәсрәддинчиләр күчлү бир орду тәшкил этди. Бу үсянкар гәләм ордусуну да енә һәрәкәтә кәтирән һаман атәшли мөвзу иди.

Көрәсән бизим элә бөйүк бир шаиримиз вә әдибимиз олубму ки, о өз гәлбиндә бу ағыр дәрдә кениш ер вермәсин. Йох, олмамышдыр. Бах, будур Азәрбайчан әдәбиййатында вәтәнпәрвәрлик идеясы ахтаран кәнч алимләримизә бөйүк вә түкәнмәз бир мөвзу! Будур бизим XIX вә XX әср әдәбиййатымызын бөйүк шөһрәти вә бөйүк мә'насы. Бу мә'на инди дә Азәрбайчан әдәбиййатынын ән гиймәтли мөвзуларындан бирини тәшкил эдир. «Думанлы Тәбриз», «20 баһар», «Тәбриз шеирләри», «Панамалы диләнчи» вә «Гызыл чичәкләр» кими әсәрләримиз әйни мә'нанын бәдии ифадәси дейилми? Азәрбайчан Совет шеириндә бу мә'на даһа йүксәк шәкилдә ифадә олунмушдур.

«Ахма Араз, даян Араз,
Инсаф элә биза бир аз,
Бир үрәйи ики ерә
Чәллад кими бөлмәк олмаз!...

Бу мә'на вә бу шөһрәт букүнкү Тәбриз шеириндә дә гызыл бир хәтт тәшкил эдир. Бу күнүн кәнч аловлу, Тәбриз шаири Азәр оғлу:

«Мән онсуз да мәстәм дәрядыр гәмим,
Бир күн айрылмамыш гәмдән аләмим.
Долдур пиаләми гәрг олмуш кәмим,
Чыха, та дәриндән даяздан кәмим,
Долдур пиаләми Араздан мәним!...
—дейә Аразын лал суларына бахдыгда әйни мә'наны гәсд этмәйирми?

«Молла Нәсрәддин» 25 ил давам этмишдир. Онун 8 нөмрәси Тәбриздә чап олунмушдур. Бу нөмрәләрдән айрыча бәһс этмәйин мә'насы нәдир?

Бу нөмрәләрдәки руһ, Тифлис вә Бакыда нәшр олунан «Молла Нәсрәддин»ә бәнзәмир. Бунларда күлүшүн бөйүк устасынын додаглары күчлә тәрпәнир. Фөвгәл'адә кениш бир үрәйә саһиб олан Мирзә Чәлил Тәбриз һәятыны һәйәчансыз дәрк эдә билмир. Бу нөмрәләрдә чидди мүһакимә, гәзәб, сәбирсизлик вә гәлб нараһатлығы һәр ердә юмор вә сатирая үстүн кәлир. Чүнкү онлар Тәбризә хитабән язылыб. «Тәбриз әһлинә хитаб» әсәрини «Молла Нәсрәддин»дән йүз ил әввәл Аббас Гулу аға Гүдси язмышды. Лакин бу илк «хитаб» садәчә шикайәтләнирди. «Молла Нәсрәддин» исә Тәбриз әһлинә йол көстәрмәйә, дәрс вермәйә кәлмишди. Бу, һаман Тәбриздир ки, Чәлил Мәммәдгулузадә өз гиймәтли өмрүнүн бөйүк бир гисмини бу фәлакәтдә шәһәри дүшүнмәклә кечирмишди. Бу һаман әһали вә һаман халг иди ки, Яхын Шәргдә илк дәфә азадлыг байрағыны галдырыб мәшрутә тәләб этмәклә Мирзә Чәлили үрәкдән севиндирмишди вә о заман Чәлил Мәммәдгулузадә өз мәчмуәсиндә азадлыг үчүн аяға галхан «Думанлы Тәбриз»ә үстүнүнә һәсрәк язмышды:

«Букүн... истибдад илә әдаләт бәрк чарпышыр. Бөйүк бир милләтин намусу, һүгугу, вәтәни вә дили тәһлүкәдәдир. Көмәксизлик учундан ола биләр ки, әдаләт тәрәфи басылсын. Ол вахт милйонларча мәзлумун дад вә фәряды бу күнкүндән артыг көйләрә галхачагдыр. Бир удум суа һәсрәт галыб чан верән балаларын, гадынларын, пәришан ана вә бачыларын һалы Кәрбәла мүгәддәмәсиндән ашағы галмаячагдыр.

Бу күн Кәрбәла мейданы Азәрбайчандыр ки, вәтәнпәрвәрлик мейданыдыр. Һәр кимин үрәйиндә бир чүз'и дин, намус вә вәтән һисси варса оранын гейдинә галмалыдыр».

Көмәк эдән олмады, Чәлил Мәммәдгулузадәйә гулаг асан олмады... Тәбриз иртича гүввәтләнди, әдаләт мәғлуб олду. Чәлил Мәммәдгулузадә Тәбриз әһлинә мәғлубиййәтин әсас сәбәбләрини изаһ этмәйә кәлмишди. Будур Тәбриздә чап олунмуш «Молла Нәсрәддин»ин биринчи нөмрәсиндә охуюруг:

— Йүз адамдан бири шамә кәһлик ... ейә вә исти отагда буғлана-буғлана ... вә 99-у союгдан вә ачлыг санчысындан субһәдәк вайылдая.—Бу элә бир һәрч... вә элә бир фәсаддыр ки, дахи бундан ... вай гейри һәрч-мәрчә вә фәсадә ... йохдур...

Тәбриздә күчәләрдә кечә-субһәдәк сою... дан вә ачындан фәряд гопаранлар кимләрдир? Азәрбайчанлылар! Бир-бирләрини «Аға мәрһәмәтүз артыг», «аға лүтфүз артыг» дейиб, шамә кәһлик ... ейән вә исти отагларда буғлана-буғлана ятан әрбаблар кимләрдир? Тәбриз әһлинин ядәлли ағалары.

Будур «Күлүстан» вә «Түркмәнчай» фачиәсинин Азәрбайчан халгынын һәятына тәрәтдийи һәрч-мәрчлик вә фәсад бундан ибарәт иди!

Тәбриздә «Молла Нәсрәддин»ин сон нөмрәләри чапда икән Бакыда совет һакимиййәти гурулмасынын э'лан олундуғу хәбәри кәлиб чатды. Чәлил Мәммәдгулузадә азадлығы саламламаг вә она хидмәт этмәк үчүн Бакыя кәлди Лакин Тәбризи бир ан белә унутмады.

Букүн Тәбриз әһли өз ихтиярыны өз әлинә алмышдыр. Тәбризин доғма ана дилиндә фикир сөйләмәйә ихтияр алмыш шаирләри Чәлил Мәммәдгулузадә адына шеир ... вә ону вәтәнин ән бөйүк хейирхаһы адландырырлар. Чәлил Мәммәдгулузадәнин ән яхшы арзуларындан бири бу иди. Тәбризи чох бөйүк кәләчәйә саһиб олачағына Чәлил Мәммәдгулузадә бүтүн варлығы илә инанмышды.

«Молла Нәсрәддин» журналынын илк нөмрәсинин биринчи сәһифәси.

М. ЧӘФ...